

УДК 1:39:572.028

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК КУЛЬТУРНОЇ (СОЦІАЛЬНОЇ) АНТРОПОЛОГІЇ З ЕТНОГРАФІЄЮ, ЕТНОЛОГІЄЮ ТА СОЦІОЛОГІЄЮ

Лідія Сафонік

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна,
e-mail: k_filos@franko.lviv.ua*

Розкрито проблему взаємозв'язку культурної (соціальної) антропології з етнографією, етнологією та соціологією. Особливості новітньої модифікації антропології розглянуто в публікаціях багатьох українських і закордонних авторів. Проаналізовано підходи до розуміння сутності та предметного поля культурної (соціальної) антропології в поглядах учених різних країн. Зазначено, що етнографію та культурну (соціальну) антропологію зближує основний об'єкт дослідження – народи. Соціальна та культурна антропологія різняться предметом дослідження: соціальна антропологія вивчає наявні в людському суспільстві соціальні інститути, культурна – конкретні аспекти культури спільноти. Окреслено досягнення етнографії (на її ґрунті відбулося становлення польової антропології) та культурної антропології (пройшла шлях від вивчення примітивних культур до цілісного дослідження сучасних). Сьогодні класична етнологія трансформується в етнометодологію як напрям в американській соціології, що впливає на процес розвитку етнології. Закцентовано, що відмінність між соціологією та етнологією, соціологією та антропологією часто залишається на рівні відмінностей освіти та методів дослідження. Сучасна українська антропологія, етнологія та соціологія можуть сприяти у формуванні концепції мультикультурного підходу до освіти, головна мета якої – допомогти студентам оволодіти багатоманітністю культурних моделей.

Ключові слова: антропологія, культурна антропологія, соціальна антропологія, етнографія, етнологія, соціологія.

Мета статті – з'ясувати взаємозв'язок між культурною (соціальною) антропологією, етнографією, етнологією та соціологією. Учені не завжди правильно розмежовують ці науки, а в західній соціальній думці навіть існує переконання, що цього загалом робити не варто, оскільки є одна наука – антропологія.

Проблему новітньої модифікації антропології розглянуто в публікаціях таких закордонних авторів: О. Больнов, В. Мюльман, М. Гершкович, К. Гіртш, А. Купер, С. Зілферан, Д. Шнайдер, а серед українських варто назвати Б. Головка, О. Соболю, В. Келембетову, М. Култаєву.

Етнографію та культурну (соціальну) антропологію зближує основний об'єкт їхнього дослідження – народи. Етнографія – наука про етноси, сфера її дослідження – закономірності формування, розвиток і функціонування етнічних спільнот, на відміну від класових, політичних, конфесійних спільнот тощо. Об'єктом вивчення етнографії та соціальних дисциплін сьогодні вважають особливості функціонування сучасних суспільств; у дослідженнях спираються на польовий матеріал.

Соціальна та культурна антропологія різняться предметом дослідження: соціальна антропологія вивчає наявні в людському суспільстві соціальні інститути, культурна – конкретні аспекти культури спільноти. Щоправда, англійську антропологію називають соціальною, однак чимало її представників досліджують культуру, а не соціальну структуру, або розглядають соціальну структуру як особливий спосіб організації культури. Однак ці два різновиди антропології, вивчаючи окремі етноси, не зазіхають на загальний теоретичний аналіз етнічних спільнот.

Зазначимо, що якби термінами “культурна” та “соціальна” антропологія окреслювали тільки межу між ними та фізичною антропологією, виникло б менше запитань щодо їх розмежування. У США надають перевагу першому терміну, в Англії – другому.

Культурна, соціальна антропологія, етнографія та етнологія перебувають в одному полі дослідження. Як відомо, в культурну антропологію позитивістські ідеї прийшли одночасно з неокантіанством наприкінці XIX ст., що зближує її з соціальною антропологією та власне соціологією. Етнографія, саме завдяки запозиченню основних установок позитивізму, зазнає певних трансформацій, унаслідок чого відбулося становлення нового поняття культури в концепції Е. Тейлора.

Нагадаємо, що поширення позитивістського спрямування еволюціонізму пов'язане з іменами І. Унгера (“Шлюб та його всесвітньо-історичний розвиток”, Г. Клема (“Загальна історія культури людства”), Т. Вайца (“Антропологія диких народів”), а пізніше Дж. Мак-Ленана (“Первісний шлюб”), Е. Тейлора (“Первісна культура”, “Антропологія”), Л. Моргана (“Древнє суспільство, або Дослідження ліній людського прогресу від дикості через варварство до цивілізації”), Д. Фрезера (“Золота гілка: Дослідження магії і релігії”). Найголовніше, що нині антропологія повертається до концепції еволюціонізму, яка зможе відповісти на чимало актуальних запитань. Сьогодні домінує переконання, що антропологу варто позбутися “табу кабінетної роботи” й замилювання експерименталізмом (що було усталено в епоху домінування історичної школи) і зрозуміти вагомість теоретичного аналізу. Відокремлення теоретичної роботи від практичної і навпаки породжує теоретичні спекуляції або непроаналізоване нагромадження фактів.

Авторитет Е. Тейлора у тогочасній науці був настільки високий, що підхід до культури, який він сформував, набув у європейській етнографії кінця XIX ст. загального визнання. Учений уперше вводить в етнографію антропологічний принцип дослідження культури, тобто розглядає її з натуралістичного погляду.

Е. Тейлор відмовився від аксіологічного принципу визначення культури і поставив вимогу суто наукового дослідження культурних форм. Позитивним було те, що він відмовився від метафізичних спекуляцій щодо “істинних” та “неістинних” культур і утверджував універсальне розуміння культури (культура – все, що створила людина), а також дав новий поштовх у розвитку етнографічних досліджень (а саме: що всі конкретні форми варто вивчати, порівнюючи їхні елементи).

Отже, традиційна етнографія ґрунтується на тейлорівському підході і, як наслідок, антропологічна думка англомовних країн базується на емпіризмі з його тяжінням до фактологічного матеріалу.

Е. Тейлора називають і етнографом, і етнологом, і антропологом, саме тому в західній, особливо європейській літературі виникає проблема дисциплінарного статусу того чи іншого автора, яку вирішують доволі хаотично. Можливо, саме тому в сучасній західній думці фактично нема спроб розділити етнографію, етнологію та антропологію, а подекуди й соціологію, але це не применшує проблем з полем дослідження культурного та соціального буття.

Досягнення етнографії як науки зокрема в тому, що на її ґрунті відбулося становлення польової антропології. У США фундаментальні польові дослідження про-водив Ф. Боас, в Англії – Г. Спенсер, А. Гелен, А. Радкліф-Браун, Б. Малиновський. Ці вчені відмовилися від теоретизування, але зібрали величезний польовий матеріал, який став основою вивчення окремих культур та їх взаємодії одна з одною.

Ф. Боас заклав теоретичні підвалини американської культурної антропології, але хронологічно пріоритет належить Л. Моргану. Послідовники Л. Моргана, Е. Тейлора та Д. Фрезера розглядали походження людини та становлення людських спільнот і культур у річищі єдиного часового плину. Зокрема, представники еволюціоністської думки оптимістичні у своєму переконанні щодо загальнолюдських витоків різноманітних культур, оскільки, на їхню думку, винаходи та відкриття творять неперервний ряд на шляху людського прогресу і є точками дотику його послідовних стадій; водночас суспільні та громадські інституції, пов'язані з одвічними людськими потребами, розвинулися з небагатьох початкових зароджень думки.

Позитивним було те, що наприкінці XIX – початку XX ст. антропологія відійшла від ідей еволюціонізму та історизму. Це зумовило появу низки шкіл культурної антропології в Німеччині, Англії, США та Франції. Зокрема, культурно-історична школа в США, дифузійоністська Ріверса – Сміта – Пері, функціональна Малиновського – Радкліфа-Брауна. Їхні ідейні витокі – неопозитивізм, неокантіанство та прагматизм. Б. Малиновський критикує метод “пережитків”, який заподіяв науці багато шкоди, оскільки шукав “пережитки” – замість вивчати реальні життєві функції. Насправді “пережитків” не існує, є лише явища культури, які замість колишніх функцій набули нових. Водночас не варто думати, що функціоналізм Малиновського – Радкліфа-Брауна у всьому суперечить концепції Е. Тейлора. Б. Малиновський, як і Е. Тейлор, вважає, що культура є інтегральною цілісністю, яка складається із споживчих засобів і благ, творчих принципів різних груп, людських навичок та ідей, вірувань і звичаїв. Визначення англійського антрополога найширше в етнології XX ст. Звісно, ми не стверджуємо, що позиції цих авторів в окресленні змісту культури ідентичні, адже Е. Тейлор вів мову про складну цілісність, яка характеризує культуру “загалом”, а визначення Б. Малиновського, згідно з кваліфікацією А. Кребера та К. Клакхома, “структуралістичне”, оскільки він говорить про конкретну культуру. Але безумовно те, що англійські антропологи не відкидають свого наукового спадку, а лише корегують його відповідно до нових історичних реалій.

Б. Малиновський, як характеризує здобуток ученого Б. Головка, “...повернув культурній антропології цілісну візію її предмета та методу. Б. Малиновський продовжив еволюційну спрямованість на зведення соціокультурних явищ до їх природних чинників, але, на відміну від попередників, Б. Малиновський прагнув

пояснити їх багатоманітність, виходячи також з потреб практичної діяльності людини. Орієнтуючись на зразки природничо-наукового дослідження, функціоналізм підсилює біологічну детермінацію еволюціонізму не менш жорстким функціоналістським тлумаченням ставлення людини до культури” [1, с. 42].

Переворот в антропології здійснив К. Леві-Строс, який довів, що матеріальна культура є знаковою системою, і функція не відіграє такої значної ролі, як аналіз, оскільки знак потребує розшифрування. К. Леві-Строс дійшов висновку, що культура і мова тотожні.

Досягнення культурної антропології в тому, що вона пройшла шлях від вивчення примітивних культур до цілісного дослідження сучасних (Уайт, Салінс, Харріс та інші); від емпіричного опису до аналізу і теорії, до докладного вивчення таких проблем: 1) формування поняття “культура” (Кребер, Клакхем, Уайт, Бідні, Кафанья та інші); 2) розвиток понять “культурна динаміка”, а саме дослідження культурних процесів у їх динаміці – від асиміляції й акультурації окремих рис до еволюції культури (Боас, Лоуї, Кребер, Уайт, Дж. Стюарт та інші). Розроблено основи типології культур (Кребер, Бенедикт, Мердок, Стюарт, Фейблман, Уайт та інші); сформовано різні підходи до інтерпретації культури (Гірц, Мід, Сепір, Бенедикт, Оплер, Дюбуа та інші).

Етнологія, попри те, що деякі вчені заперечують її як науку, далі існує. В Англії є об’єднання етнологічних та антропологічних шкіл на основі соціології, що посприяло розвитку саме соціальної антропології. У наш час етнологію та етнографію вважають описовими науками, що дало змогу Б. Малиновському назвати етнологію наукою для колекціонування метеликів.

Французький філософ Е. Дюркгайм, як і Б. Малиновський, розглядав етнологію як описову дисципліну, матеріали якої узагальнює соціологія. Нині набуває розвитку етнометодологія, як напрям в американській соціології, що впливає на процес розвитку етнології.

Етнометодологія розвинулася під впливом феноменології життєвого світу Е. Гусерля та А. Шюца. У цих концепціях людина – розуміюча, і завдання дослідника – з’ясувати, яким чином у різних культурах відбувається процес розуміння. Зусилля етнометодолога скеровані на вивчення повсякдення людини, а саме “методів” розуміння повсякденного життя людини. Світ значень, спільний для всіх людей, не є заданим, а постійно заново твориться, отже, людина перебуває в постійно оновленому світі. На думку багатьох етнометодологів, правила людських взаємин і мовних зв’язків – ті самі. Розуміння можливе завдяки тому, що мова є живою системою символів, саме схема використання цих символів у повсякденні зумовлює реалізацію людських взаємодій, тобто розуміння. Культурна антропологія залишила поза межами свого зацікавлення проблему взаємозв’язку символічної та безпосередньої діяльності людини і проігнорувала той факт, що культуру можна передавати не лише символічним шляхом, а й безпосередньо. Етнологія, зі свого боку, наголошує, що людина діє насамперед практично і безпосередня діяльність первинна щодо символічної. Однак питання, що генетично первинне: безпосередня діяльність чи символічна, а отже, і суперечка культурної антропології та етнології, залишається відкритим.

К. Леві-Строс вважав, що існує три етапи пізнання культури людства: етнографія як польове дослідження і класифікація та опис окремих явищ; етнологія як

синтез географії та історії; антропологія як узагальнювальне знання двох перших наук, як наука про людину загалом.

Наприкінці XIX ст. в західній літературі спостерігаємо тенденцію до зближення антропології та соціології. Розрив соціології з філософією та перетворення її на емпіричну науку змінив її зміст, предмет і методи дослідження. Розвиток позитивізму поширився і на етнологію, а отже, тісний зв'язок антропології та соціології зумовив проникнення в етнологію функціонального підходу, що сприяло соціологізації етнології і відмову від традиційно властивого їй історичного методу дослідження. Наприкінці 30-х років між антропологами та соціологами доволі часто ставлять знак рівності і чимало західних антропологів називає себе соціологами. Відмінність сфер впливу, які дотепер розмежовували соціологів та антропологів, а саме дослідження сучасних суспільств, з одного боку, та примітивних племен, з іншого, потроху зникає, оскільки антропологи об'єктом дослідження вважають сучасне суспільство також.

Намагання емпірично розмежувати обидва поняття – культуру і суспільство – не мали успіху. Соціологи та культурні антропологи запропонували варіант структуризації культури: з'явилася ідея розглядати культуру як автономну сферу буття, на відміну від технології та соціального процесу, але антропологи не змогли відмовитися від ідеї культури як тотального явища буття людини, хоч спроби виокремити сегменти культури набули значного поширення (Ф. Боас). Що більш усталеного характеру набуває теоретичне розрізнення цих понять, то дедалі докладніше соціологи зосереджують свою увагу на аналізі соціальної дії, а антропологи зазвичай і далі вважають, що всю сферу соціального можна об'єднати поняттям “культура”.

Під впливом соціології культурні антропологи, які не розмежовували культуру і суспільство, почали розглядати культуру як систему людської поведінки, що функціонує згідно з певними зразками, моделями. Саме завдяки симбіозу соціології та культурної антропології з'явилося трактування культури в поведінкових термінах.

Сьогодні антропологи (етнографи, етнологи) спеціалізуються на проблемі вивчення культури та особи, а саме особливостей існування окремих представників у певному культурному полі. Чимало антропологів долучається до процесу реалізації прикладних соціальних програм, що зближує антропологів з соціологами настільки, що вони починають називати себе соціологами. Одні антропологи відомі як функціоналісти, що вивчають взаємодію між окремими частинами єдиної культури, інші як еволюціоністи.

Відмінність між соціологією та етнологією, соціологією та антропологією часто залишається на рівні відмінностей освіти та методів дослідження. У теперішній час уніфікації понять потреба розмежування втрачає актуальність. Серед сучасних учених майже однотайно досягнуто домовленості про застосування терміна “антропологія” замість “етнографія” та “етнологія”. Полеміка між прибічниками та опонентами такого погляду триватиме завжди, надаючи гостроти проблемі та визначаючи спільний для цих наук об'єкт дослідження.

Надзвичайно актуальна нині проблема єдності антропології, адже всередині цієї науки є чимало суперечок, і як наслідок – фрагментація дисципліни, розрізненість наукових інтересів і неузгоджений науковий апарат. Антропологи бачать свою дисципліну в стані дезінтеграції та фрагментації на множині піддисциплін та

підспеціальностей і кожен воліє підкреслювати власну унікальність і вагомість, аніж єдність. Саме тому сьогодні є сумніви щодо науковості та об'єктивності антропологічного погляду. У XIX ст. антропологію трактували як комплекс розрізнених і фрагментарних знань про людину, а саме біологічних (фізіологія та морфологія примітивних народів) і соціологічних (соціальні інститути примітивних народів).

Тепер дехто з антропологів вивчає музикологію, інші досліджують матеріальні артефакти, мистецтво, міфологію, релігію, соціальні відносини. Нині до антропологічного знання зараховують археологію, етнографію, етнологію, фольклор, лінгвістику, екологію, генетику, морфологію, психологію людини тощо. Як наслідок, для більш докладного й виваженого аналізу необхідна консолідація наукових зусиль у сфері антропологічних наук. Можливо, варто шукати ті парадигми, які незмінні впродовж усього існування антропології, вивчаючи традиції в їх динаміці, синтезуючи динамічний та адаптаційний підходи.

Культурологічний напрям дослідження, на нашу думку, зближує антропологію з географією, технологією та історією первісного суспільства, а соціологічний напрям забезпечує тісніший зв'язок з археологією, історією та психологією, медициною. Водночас обидва напрями пов'язані з лінгвістикою, оскільки мова – культурне явище.

Отже, для сучасної культурної (соціальної) антропології і етнології – наукових дисциплін, що використовують польовий досвід роботи – характерна глибока суперечність, яка спричинила кризовий стан у сучасній антропології. З одного боку, щоб зрозуміти культуру, необхідно бути її носієм, а отже, чи може зрозуміти, скажімо, “білий антрополог” культуру, носієм якої він не є. А з іншого боку, щоб інтерпретувати культуру, необхідно вміти дистанціюватися. Саме у зв'язку з цим сьогодні так дослуховуються до думки американського антрополога арабського походження Саїда, оскільки він своєю особою спроможний усунути цю суперечність.

Варто зазначити, що віднедавна антропологи разом з етнографами, етнологами, соціологами дедалі частіше аналізують концепції культури та особи, національного характеру, етнічної картини світу, які так і залишилися нерозкритими.

Сьогодні антропологія спроможна об'єднати зусилля етнографів, етнологів та власне антропологів і навіть соціологів. Адже якщо сучасне соціальне знання приймає знаково-символьний підхід та суб'єктивні методи дослідження, це усуває напруження пошуку розмежування двох фундаментальних понять сучасного соціального знання – культури та суспільства.

Якщо всі студенти вивчають антропологічні дисципліни, це створює оптимальні умови для розвитку особистості в іншому культурному середовищі, формуючи усвідомлення, що будь-яка етнічна, регіональна, культурна група має право на існування в межах єдиного народу. Таким чином, у молодій людини можуть сформуватися соціальні “навички” співіснування з різними культурними світосприйняттями та світобаченнями.

Антропологи намагаються внести свій доробок у процес формування толерантності, взаємоповаги та розуміння представників різних народів. Сучасна українська антропологія, етнологія та соціологія можуть сприяти формуванню концепції мультикультурного підходу до освіти, головна мета якої – допомогти студентам оволодіти багатоманітністю культурних моделей, що актуально для української спільноти, адже ми перебуваємо в процесі пошуку національної ідеї, яка об'єднала б розрізнену українську громаду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Головка Б. Філософська антропологія. К.: Віпол, 1997.
2. Тайлор Э. Первобытная культура. М.: Наука, 1989.
3. Фрезер Дж. Золотая ветвь: Исследование магии и религии. М.: 2-Москва, 1983.

THE INTERCOMMUNICATION OF CULTURAL (SOCIAL) ANTHROPOLOGY WITH ETHNOGRAPHY, ETHNOLOGY AND SOCIOLOGY**Lidiya Safonik**

*Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska Str., 1, Lviv, 79000, Ukraine,
e-mail: k_filos@franko.lviv.ua*

The main objective of the paper is an attempt to discover the problem of the relationship of cultural (social) anthropology with ethnography, ethnology and sociology. The solution of modern anthropology problem is modified in many publications of domestic and foreign authors. Approaches of understanding nature and subject fields of cultural (social) anthropology scholars from different countries is analysed. We prove that ethnography and cultural (social) anthropology are similar to the main object of study, because the object of study for them is people. I have to stress that these courses are excellent in their subject of study of social anthropology - existing social institutions of human society and for cultural - certain aspects of culture of community. The article stated that the undoubted merit of ethnography is that it made a certain soil formation field of anthropology. It is declared that the credit of cultural anthropology is in progressing from the study of primitive cultures to modern holistic research. Today classical ethnology is transformed into ethnomethodology like a direction in American sociology, which affects the development of Ethnology. It is noted that the difference between sociology and ethnology, sociology and anthropology often remains at the level of education and differences in methods of investigation. Modern Ukrainian anthropology, ethnology and sociology can help to form the concept of multicultural approach in education. The main goal for us is to help students in mastering all different cultural models.

Keywords: anthropology, cultural anthropology, social anthropology, ethnography, ethnology, sociology .

ВЗАИМОСВЯЗЬ КУЛЬТУРНОЙ (СОЦИАЛЬНОЙ) АНТРОПОЛОГИИ С ЭТНОГРАФИЕЙ, ЭТНОЛОГИЕЙ И СОЦИОЛОГИЕЙ**Лидия Сафоник**

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, г. Львов, 79000, Украина,
e-mail: k_filos@franko.lviv.ua*

Раскрыто проблему взаимосвязи культурной (социальной) антропологии с этнографией, этнологией и социологией. Проблема новейшей модификации антропологии находит свое решение в публикациях многих отечественных и зарубежных авторов. Проанализированы подходы к пониманию сущности и предметного поля культурной (социальной) антропологии учеными разных стран. Доказано, что этнография и культурная (социальная) антропология близки своим основным объектом исследования, поскольку объектом исследования для них есть народы. Правда стоит отметить, что эти дисциплины являются отличными по своему предмету исследования, так как для социальной антропологии

– это существующие в человеческом обществе социальные институты, а для культурной – определенные аспекты культуры сообщества. В статье констатировано, что бесспорной заслугой этнографии является то, что она выступила определенной почвой становления полевой антропологии. Задекларировано, что заслугой культурной антропологии является то, что она прошла путь от изучения примитивных культур к целостному исследованию современных культур. На сегодня классическая этнология трансформируется в этнометодологию как направление в американской социологии, которая влияет на процесс развития этнологии. Указано, что различие между социологией и этнологией, социологией и антропологией очень часто остается на уровне отличий образования и методов исследования. Современная украинская антропология, этнология и социология способны помочь сформироваться концепции мультикультурного подхода к образованию, главная цель которого помочь студентам овладеть всей разнообразностью культурных моделей.

Ключевые слова: антропология, культурна антропология, социальная антропология, этнография, этнология, социология.

Стаття надійшла до редколегії 27.09.2008

Прийнята до друку 11.03.2009